

УДК 37.015.31:316.42:343.261(045)

Тогочинський О. М., Третяк О. С., Чебоненко С. О.

СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНА РОБОТА ТА СФЕРА ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ В РОБОТІ З ЗАСУДЖЕНИМИ У ПРОЦЕСІ НАГЛЯДОВОЇ ПРОБАЦІЇ

Стаття присвячена питанням здійснення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. У ній розкрито соціальну роботу із суб'єктами пробації як складову соціально-виховної роботи, що дозволяє впливати на процес виправлення та реінтеграції різних категорій правопорушників. У процесі розгляду змісту соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, здійснений аналіз як нормативно-правових актів в цій сфері, так і змісту соціальної роботи, що проводиться персоналом органу пробації. Окреслено методи інтерактивного навчання майбутніх працівників органу пробації.

Ключові слова: кримінально-виконавча інспекція, пробація, нормативні акти в сфері пробації, зміст соціально-виховної роботи із суб'єктами пробації, особистісні якості працівника органу пробації, інтерактивне навчання.

Постановка проблеми. За даними Міністерства юстиції України, пенітенціарна система охоплює 148 установ виконання покарань (у т.ч. слідчих ізоляторів), а також 589 уповноважених органів з питань пробації (функції яких до недавнього часу виконували підрозділи кримінально-виконавчої інспекції). Якщо в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах тримається 60 771 особи, то на обліку в уповноважених органах з питань пробації перебуває 77 687 засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та адміністративних стягнень [1].

Прийнятий у 2015 році Закон України "Про пробацію" закріпив такі види пробації як досудова пробація, наглядова пробація, пенітенціарна пробація. Серед цих видів пробації, наглядова пробація передбачає здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо суб'єктів пробації на основі відповідного судового рішення (вирок суду, ухвала суду) або акту про помилування протягом терміну покарання (іспитовим терміном – у разі звільнення від відбування покарання), а у випадку направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів – від дати вступу вироку у законну силу до дати прибуття засудженого у виправний центр. При тому, соціально-виховна робота має проводитися за індивідуальним планом роботи із засудженим з урахуванням оцінки ризиків вчинення повторних кримінальних правопорушень та передбачає диференційований підхід під час надання консультативної, психологічної та інших видів допомоги; сприяння працевлаштуванню; залучення до навчання; участь у виховних заходах та соціально корисній діяльності; проведення індивідуально-профілактичної роботи (кейс-менеджмент або індивідуальне ведення справи) [3].

О. Янчук, директор Департаменту пробації Міністерства юстиції України, зазначає, що "Такі новації у житті держави, як пробація, логічно викликають багато дискусій щодо питань нормативно-правового забезпечення, обґрунтованості та доцільності деяких положень пробації, визначених законодавством. Разом з тим, не викликає жодних дискусій з приводу того, що без розроблення національних інструментів пробації та відповідної професійної підготовки персоналу система пробації залишиться недієздатною" [2, с. 7].

Теза стосовно необхідності професійної підготовки персоналу органу пробації є актуальною, оскільки у вищих, які здійснюють підготовку пенітенціарного персоналу, відсутня відповідна спеціалізація, в основі якої мають знаходитися компетентності, що визначають готовність майбутніх працівників до ефективного застосування наглядової пробації, що передбачає проведення соціально-виховної роботи.

Д. Ягунов, який тривалий час займається вивченням зарубіжного досвіду функціонування пробації, констатує, що "Пробація – це система, яка надає злочинцям можливість реформуватися. Замість того, щоб бути покараними, ці злочинці умовно звільняються під дружній нагляд досвідченого соціального працівника, відомого як офіцер пробації. Впродовж певного часу він здійснює нагляд за злочинцями, намагаючись змінити певні риси останніх" [7].

Згадування про "досвідченого соціального працівника" не випадкове, адже це означає, що з клієнтами органу пробачії має проводитися в рамках соціально-виховної і соціальна робота, яка відповідним чином регламентована кримінально-виконавчим законодавством.

Треба зазначити, що в статті 13 Закону України "Про пробачію" згадується про соціально-виховну роботу, яку представлено як "цілеспрямовану діяльність персоналу органу пробачії для досягнення мети виправлення засуджених". Стаття 18 цього Закону регламентує організацію досудових доповідей про обвинувачених; реалізацію пробачійних програм стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням; соціально-виховну роботу із засудженими та ін. [4].

Наявність в Кримінально-виконавчому кодексі України та Законі України "Про пробачію" поняття "соціально-виховна робота" актуалізує розгляд цього питання в площині визначення сфери соціальної роботи із суб'єктами пробачії та формування відповідних компетентностей персоналу органу пробачії для її проведення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія запровадження пробачії налічує більше ста років. Серед вітчизняних науковців, які досліджували останнім часом національне законодавство та особливості функцій працівників кримінально-виконавчої інспекції (пробачії), можна назвати К. Автухова, Р. Алієва, В. Бадиру, О. Бецу, Р. Гуру, М. Гуцуляк, В. Дрьоміна, О. Звенигородського, А. Степанюка, В. Трубнікова, Д. Ягунова, О. Янчука, І. Яковець та ін. У своїх публікаціях, автори: вивчали еволюцію поглядів суспільства на застосування альтернативних позбавленню волі покарань; проводили аналіз кримінального та кримінально-виконавчого законодавства України та інших країн, щодо виконання та відбування альтернативних покарань; визначали зміст і мету покарань, не пов'язаних з позбавленням волі; давали кримінологічну характеристику засудженим до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі; окреслювали проблеми, що пов'язані із запровадженням пробачії в Україні; розглядали методи роботи з різними категоріями засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі тощо.

Серед зарубіжних дослідників, які описали функції співробітників служби пробачії, методики впливу на засуджених, кадрове забезпечення та вимоги, яким в ідеалі має відповідати працівник служби пробачії та інше, можна виділити М. Ванстон, Д. Вітфілд, Р. Кантор, Р. Паркер, П. Рейнор, К. Фергюсон, Н. Хуторську та ін.

Водночас аналіз літературних джерел свідчить, що сьогодні залишається певна низка питань, які недостатньо розроблені й торкаються сфери професійної підготовки працівників пробачії і зокрема, набуття ними компетентностей необхідних для проведення соціально-виховної роботи з суб'єктами пробачії.

Мета статті полягає у розгляді основних функцій професійної діяльності пенітенціарних працівників, які забезпечують виконання завдань наглядової пробачії в Україні та виробленні пропозицій щодо підготовки майбутніх працівників з урахуванням особливостей проведення соціально-виховної роботи з суб'єктами пробачії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Більшість науковців схиляються до думки, що соціальна робота є різновидом "професійної діяльності, яка допомагає людям, організаціям визначати особисті, соціальні та ситуативні труднощі, що впливають на них, а також долати ці труднощі за допомогою їх підтримки, реабілітації і корекції" [5, с. 68].

Розмірковуючи над тим, ким є офіцер пробачії, Д. Ягунов вказує на те, що він є соціальним працівником, який: надає соціальні послуги як засудженим до альтернативних покарань, так і до позбавлення волі; надає підтримку потерпілим від злочинів. Мова йде про надання інформаційної підтримки потерпілим щодо відбування покарання конкретним засудженим як в умовах ув'язнення, так і в умовах вільного суспільства. Інформація, яка надається офіцерами пробачії потерпілим, може включати:

- 1) деталі проголошеного вироку;
- 2) умови відбування засудженим покарання у в'язниці та процес його ресоціалізації;
- 3) можливість умовно-дострокового звільнення засудженого;
- 4) гарантії безпеки потерпілого після повернення засудженого до суспільства; обслуговує інші соціально вразливі категорії населення [7].

Наведений перелік можна доповнити виходячи із змісту видів та завдань пробачії зважаючи на те, що засуджені представляють собою різні верстви населення, різні вікові групи тощо, серед яких завжди знаходяться ті, дія на яких сукупності зовнішніх і внутрішніх факторів, несприятливих обставин і особистісних недосконалостей детермінує появу життєвих ускладнень. Не всі вони здатні самостійно долати труднощі, оскільки їхні можливості та особистісний потенціал здебільше досить обмежені, це створює об'єктивні передумови для виникнення у засуджених проблем саме

соціального характеру, що пов'язані з роботою, житлом, розладами здоров'я, соціальним оточенням, навчанням, залежностями (алкоголь, наркотичні речовини та ін.) тощо.

Н. Хуторська вказує на те, що "в підсумку сформувались дві основні функції з урахуванням цілей виконання покарань, і альтернативних зокрема, які, хоча й формуються в кожній правовій системі своєрідно, але в основному зводяться до виправлення засуджених та попередженню скоєння ними нових злочинів. Умовно функції можуть мати назву досудової та післясудової, що поділяються на низку підфункцій. Перша здійснюється на стадії розслідування злочину одночасно з проведенням необхідних слідчих дій, виконання яких покладено на слідчого; друга – після набрання вироком законної сили і передачі засудженого під нагляд служби пробачії" [6, с. 41].

Забезпечення наглядової функції вимагає багатовекторної організації підготовки пенітенціарного персоналу на основі запровадження в освітній процес методик, що дозволяють опанувати необхідні знання та вміння з педагогіки та психології, логіки, медицини, конфліктології, соціології, кримінології тощо, вміння їх застосовувати у процесі роботи з правопорушниками, у тому числі з уразливими категоріями (жінки, неповнолітні, особи, хворі на соціально небезпечні хвороби, особи пенсійного віку).

Посадові функції, які виконували працівники кримінально-виконавчої інспекції хоча певною мірою співпадають з тими, що їх виконують працівники органу пробачії, але мають і відмінності, що впливають на необхідність формування нових знань та навичок. Зокрема, до функцій працівників КВІ входили такі, як: забезпечувати і організувати виконання вироків судів у відношенні осіб, засуджених із застосуванням ст. 55, 56, 57, 61, 75 Кримінального кодексу України; здійснювати контроль за засудженими, звільненими від відбування покарання з випробуванням в порядку передбаченому ст. 163-166 Кримінально-виконавчого кодексу України, звільненими умовно-достроково з місць позбавлення волі на підставі ст. 81 Кримінального кодексу України; виконувати постанови суду відносно осіб покараних в адміністративному порядку до громадських робіт за порушення правил дорожнього руху, призначені ст. 121-123, 127, 130, 132 Кодексу України про адміністративні правопорушення; планувати роботу інспекції, проводити систематичний аналіз роботи по якісному і своєчасному оформленню матеріалів при виконанні судових рішень; своєчасно готувати та подавати до суду матеріали на зняття з обліку осіб, іспитовий строк відбування покарання відносно яких закінчився; вести списковий облік засуджених; організувати контроль за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, а також звільнених від відбування покарання вагітних жінок, жінок, які мають дітей віком до трьох років; вивчати та аналізувати криміногенний та соціально-демографічний склад жінок та неповнолітніх, які перебувають на обліку КВІ; проводити виховну та індивідуально-профілактичну роботу з особами, які перебувають на обліку КВІ; організувати взаємодію з державними органами, органами місцевого самоврядування, власниками підприємств, установ, організацій або уповноваженими ними органами, громадськими організаціями з питань проведення виховної та індивідуально-профілактичної роботи з неповнолітніми засудженими, які перебувають на обліку КВІ; організувати поширення серед співробітників КВІ соціальних, педагогічних та психологічних знань, форм і методів виховної та індивідуально-профілактичної роботи з неповнолітніми; здійснювати моніторинг показників діяльності районного підрозділу КВІ щодо неповнолітніх; удосконалювати превентивну та профілактичну роботу серед неповнолітніх осіб, які засуджені до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі; вносити пропозиції щодо розробки методик і програм профілактики скоєння повторних злочинів серед неповнолітніх; здійснювати та контролювати взаємодію з ОВС з питань проведення розшукових заходів стосовно неповнолітніх осіб, місцезнаходження яких невідоме та ін.

Професійними навичками, які здобували працівники КВІ були такі, як: взаємодія з ОВС, органами місцевого самоврядування, центрами соціальних служб сім'ї, дітей та молоді, ЗМІ, судом, прокуратурою, громадськими організаціями. Ведення обліку засуджених до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт та ін.; роз'яснення засудженим особам порядку та умов відбування покарання; здійснення контролю за додержанням порядку та умов відбування покарання засудженими особами; здійснення контролю за додержанням вимог судового рішення власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом за місцем роботи засудженого та ін.

Сучасному працівнику органу пробачії, крім наведених вище навичок, треба знати та вміти: використовувати технології пробачійної діяльності (кейс-менеджмент у пробачії; оцінка ризиків і потреб; мотиваційне інтерв'ювання і консультування засуджених; методика ведення випадку); застосовувати прийоми, що дозволяють отримувати інформацію про криміногенні потреби правопорушника; здійснювати індивідуальну профілактику та запобігати вчиненню повторних кримінальних правопорушень; знати можливості державних соціальних інституцій та місцевої

громади, що можуть надавати реабілітаційні послуги та здійснювати контроль за процесом їх надання суб'єкту пробації; складати пробаційні програми; реалізувати наглядові та соціально-виховні заходи із суб'єктами пробації; визначати рівень необхідного втручання і, за потреби, регулювати його інтенсивність; залучати до співпраці волонтерів, які можуть надати допомогу в роботі із суб'єктами пробації та ін.

Серед основних особистісних якостей, якими має володіти працівник органу пробації, можна назвати такі, як: здатність до генерування та реалізації ідей, комунікабельність, працездатність, відповідальність, пунктуальність, дисциплінованість; вміння проводити мотиваційне інтерв'ю та аналізувати отриману інформацію й виділяти головне; витримка, толерантність, дружелюбність, послідовність, ініціатива, врівноваженість; демонстрація впевненості; вміння подавати приклад іншим; грамотність; дотримання законності; вміння здобувати нові знання; володіння методами самоконтролю; вміння мотивувати суб'єктів пробації до змін; володіння технікою мовлення тощо.

Крім цього, працівник органу пробації має: дотримуватись професійної етики; делегувати завдання, не відмовляючись від відповідальності за прийняті рішення; узгоджувати слова і дії; створювати спокійну ділову атмосферу, проявляти ентузіазм та відданість справі, вимогливість до себе та інших; співпрацювати з колегами; розставляти пріоритети в роботі; бути відкритим та доступним, мотивувати до взаємодії, гуманного та неупередженого, однакового ставлення до всіх людей; здійснювати контроль за процесом виконання кримінального покарання та проводити індивідуальну роботу; організовувати та проводити заходи соціально-виховного характеру з неповнолітніми у взаємодії з громадськими організаціями, центрами соціальних служб сім'ї, дітей та молоді; готувати доповіді і виступати в суді та ін.

Вище викладене обумовлює потребу використовувати інтерактивне навчання майбутніх працівників органу пробації у процесі професійної підготовки. Інтерактивне навчання дозволяє закріпити теоретичні знання та сформувати вміння шляхом активного включення суб'єктів учіння в навчальну діяльність під час якої відбувається взаємовплив та рефлексія на поведінку оточуючих і спеціально змодельовані ситуації, що мають проблемний характер. Спирання на життєвий досвід суб'єктів учіння дозволяє проявляти їм активність у процесі прийняття рішень, планування, виконання соціальних ролей, рефлексії. Серед інтерактивних методів, що можуть бути використані під час навчальних занять можуть бути такі, як: ситуаційно-рольові ігри, робота в парі (групах), мозковий шторм, синтез думок, дерево рішень, дискусія, диспут та ін.

Важливе значення під час навчання має надаватися: опису проблемної ситуації та відпрацюванню алгоритму дій; вмінню ставити запитання та виділяти головні проблеми, вести документацію та спиратися на чинне законодавство; здатності робити висновки та надавати консультацію; дотриманню етики відносин; вмінню проводити мотиваційне інтерв'ю й веденню спостереження; здатності визначати фізичний і психічний стан, наявність залежностей; спроможності розглядати ресурси та окреслювати можливості; наданню підтримки та навичкам складання індивідуального плану допомоги; оцінюванню послуг, що надаються суб'єктам пробації певними службами; здійсненню супервізії; оцінюванню факторів ризику скоєння повторних правопорушень та ін.

Висновки. У підсумку можна зробити висновки про те, що:

- 1) соціально-виховна робота виступає як окремий вид діяльності персоналу органу пробації і спрямовується на суб'єкта пробації, який опинився в складних життєвих ситуаціях і потребує допомоги у вирішенні проблем, які він самостійно розв'язати не спроможний;
- 2) соціально-виховна робота ґрунтується на індивідуальному плані і передбачає довготривалу взаємодію з суб'єктом пробації, кінцевою метою якої виступає формування у останнього здатності до самостійного пошуку шляхів вирішення проблем не порушуючи закон;
- 3) проведення соціально-виховної роботи передбачає наявність у працівників органу пробації знань та вмінь з соціальної роботи, психології, педагогіки, права, медицини, що обумовлює необхідність введення спеціалізації під час їхнього навчання у ВНЗ;
- 4) доцільно застосовувати інтерактивне навчання майбутніх працівників органу пробації, що сприяє формуванню у них необхідних професійних якостей та компетентностей необхідних для здійснення наглядової пробації.

Можливими напрямками подальших наукових розвідок є обґрунтування переліку навчальних дисциплін, що мають входити до вибіркової частини навчального плану (цикл навчальних дисциплін професійної та практичної підготовки) і визначати спеціалізацію, що дозволить формувати у курсантів та студентів необхідні компетентності для виконання завдань пробації.

Використані джерела

1. Букалов О. Діяльність кримінально-виконавчої системи України у 2015 році / Донецький Меморіал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrprison.org.ua/articles/1453132032>
2. Ведення випадку в роботі з засудженими фахівців служби пробації : метод. рекомендації / [І. Яковець, О. Янчук, А. Волік та ін.]. – К. : МБФ "Міжнародний Альянс з ВІЛ/СНІД в Україні", 2015. – 134 с.
3. Опис моделі пробації визначеної Законом України "Про пробацію" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/ode/en/control/ode/uk/publish/article/829426;jsessionid=C730ACA020B488DDB037AF7ADE013050>
4. Про пробацію. Закон України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 13, ст. 93).
5. Теория социальной работы : учебно-метод. пособ. для студ. высш. учеб. завед. – В 3 ч. / [А. Н. Выршиков, М. А. Кузнецова, Е. С. Новак, А. Ю. Чернов]. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 1999. – Ч. 1. – 72 с.
6. Хуторская Н. Б. Организация и деятельность службы пробации за рубежом (аналитический обзор) / Альтернативы тюремному заключению в Российской Федерации ; материалы междунар. конф (Москва, 30-31 мая 2001). – С. 39–52.
7. Ягунов Д. Служба пробації: концепція, засади діяльності, організаційна структура [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://uccg.org.ua/bulletin/Articles/01\(5\)/06-Probatsiya/050602.pdf](http://uccg.org.ua/bulletin/Articles/01(5)/06-Probatsiya/050602.pdf)

Tohochynskyi O. M., Tretiak O. S., Chebonenko S. O.

**SOCIAL AND EDUCATIONAL WORK AND THE AREA
OF ITS USE IN THE WORK WITH CONVICTS
IN SUPERVISORY PROBATION**

The authors of the article consider the problem of social and educational work with non-custodial convicts in supervisory. The authors show the social work with convicts on probation as a part of social and educational work that influences the process of reforming and reintegration of law-breakers' categories. The authors analyze both normative and legal acts in this field and the content of social work in probation bodies considering social and educational work with non – custodial convicts. The authors define that modern probation officers should be competent in probation activity technology (case – management in probation, estimation of risks and needs, convicts' motive interviewing and consulting, case study); in methods that give the opportunity to obtain the information about a law-breaker's criminal needs, in organizing individual preventive measures and prevention of re-offending. They also must the possibilities of the state social institutions and local community that can provide rehabilitative services and take control over them, develop probation programs; carry out supervisory, social and educational measures with convicts on probation; define the level of the required interference and regulate its intensity if necessary; involve for cooperation the volunteers who can give assistance in the work with convicts on probation and others. The authors outline the methods of interactive teaching of future probation officers.

Key words: *criminal and executive inspection, probation, normative acts in probation, the content of social and educational work with convicts on probation, probation officer's individual peculiarities, interactive teaching.*

Стаття надійшла до редакції 08.12.2016 р.